

Yaşar Acat, Türkiye’de Konuşulan Arap Diyalektleri,

(Akdem, İstanbul, 2018, 296 sayfa.)

Dünyanın en eski ve en köklü medeniyet merkezlerinden biri olan Anadolu toprakları tarih boyunca farklı kültürlerin birlikte yaşadığı bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölgede farklı din, dil ve etnik yapıya sahip topluluklar, geçmişteki soyut ve somut değerlerini kapsayan kültürlerini bugüne kadar taşıyabilmiştir. Bu değerler, Anadolu coğrafyası adına paha biçilmez birer zenginliktir. Bu ortak mirasın en önemli sacayaklarından biri de Türkçe’nin yanında Anadolu’da konuşulan yerel dillerdir. Bu yerel dillerden bazıları, Türkiye’nin Güney ve Güneydoğu hattında uzanan bölgelerde konuşulan Arap diyalektleridir.

Yaşar Acat tarafından hazırlanan *Türkiye’de Konuşulan Arap Diyalektleri* adlı bu çalışma, Anadolu’da konuşulan Arap diyalektlerini farklı açılardan inceleyen akademisyen ve araştırmacıların yazılarının yer aldığı editöryal bir kitaptır. Eser, kültür ve medeniyetler beşiği olan ülkemizin daha çok Güney, Güneydoğu ve Doğusunda konuşulan Arap diyalektlerin sesbilgisi, biçimbilgisi, sözdizimi gibi konuların yanı sıra deyimlerin, atasözlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu söz varlığı ile ilgili farklı meseleleri ele almaktadır. Ayrıca bu çalışma, Türkiye’de konuşulan Arap diyalektlerinin genel özelliklerinin yanında yerli ve yabancı araştırmacıların konuyla ilgili olarak yaptıkları incelemeleri derli toplu bir şekilde sunmaktadır. Dolayısıyla bu eserde yer alan her bir bölüm, bilimsel bir bakış açısıyla ele alınıp değerlendirilmelidir.

Türkiye’nin farklı bölgelerinde konuşulan Arap diyalektleri köken olarak Arapçaya dayanmakla birlikte, dil kurallarına bağlı bir yazı diline sahip olmadıklarından, varlıklarını şifahi yolla günümüze kadar koruyabilmişlerdir. Bunun yanında Türkiye’deki eğitim dilinin Türkçe olması ve Arap halkların geçmişten günümüze yaşadıkları bölgelerdeki Türkçe ve Kürtçeyi konuşan halklarla bir arada yaşamaları ve birbirleriyle etkileşim içerisinde olmaları, kendilerine birden fazla dil öğrenme avantajı sağlıyor olmakla birlikte, konuştukları Arap diyalektlerin deforme olmasına, yeni neslin bu dilleri zamanla unutmamasına ve konuşamamasına yol açmıştır.

Eserin önsözünde editör, Türkiye’de konuşulan Arap diyalektleri ile ilgili, yabancılar tarafından önemli sayıda çalışmaların yapıldığına dikkat çekerken (s. 3), yerli araştırmacılar tarafından yapılan çalışmaların henüz istenilen niceliğe ulaşmadığından yakınmaktadır (s. 4). Editör, her ne kadar dil kurallarına bağlı bir yazı dili olmasa da iletişim açısından kültür

zenginliğimizin bir parçası olan ve ilahi vahyin dili olan Fasih Arapçayı öğrenmede kolaylık sağlayan, Türkiye’de konuşulan Arap diyalektlerini yaşatmak ve bu dillere yönelik bir farkındalık oluşturmak adına son derece güzel bir çalışma ortaya koymuştur.

Yaşar Acat tarafından kaleme alınan eserin birinci bölümü, *Anadolu’da Konuşulan Arap Diyalektleri üzerine Avrupa ve Türkiye’de yapılan çalışmalar* başlığını taşımaktadır. Yazar, günümüzde 400 milyonu aşkın insan tarafından konuşulmakta olan Arapçanın Sami dil ailesine mensup olduğunu ve Batı Asya’dan Kuzey Afrika’ya kadar çok geniş bir alanda toplam yirmi farklı ülkede konuşulduğunu aktarmaktadır. Bununla birlikte Arapça, yirmi farklı ülkenin yanı sıra Türkiye’nin Hatay (Antakya), Mardin, Siirt, Bitlis, Muş, Batman, Şırnak, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adana (Seyhan, Karataş) illeri ile Tarsus ilçesi başta olmak üzere Mersin ilinde Arap asıllı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları tarafından ana dil konumunda konuşulduğunu ifade etmektedir. Yazar, zikretmiş olduğu Anadolu’nun farklı yerleşim yerlerinde konuşulan Arap diyalektlerini genel olarak, *Suriye-Lübnan Kıyı Diyalekti, Suriye Bedevi Diyalekti ve Mezopotamya Diyalekti* olmak üzere üç grupta incelemektedir (s. 8).

Müellif, ilk lehçe çalışmalarının erken dönemde başladığını ve Kur’an-ı Kerim’in birçok dini ilmin ortaya çıkmasının ilk amili olduğu gibi filolojik faaliyetlerin başlamasının da en önemli etkeni olarak görmektedir. Bu anlamda, eski Arap lehçeleri konusundaki çalışmaların farklı Kur’an-ı Kerim kıraatlerinin incelenmesi ile az sayıda edebiyat kitapları kalıntılarının bir araya getirilmesi ve yabancı kelimelerin toplanmasıyla başlamıştır. Böylece lehçeler arası farkların dikkate değer olduğu anlaşılmış hatta bu farklar sesbilim, dizgibilim ve sözlük gibi birkaç bölümde incelenmiştir (s. 9). Yazar, ilk lehçe çalışmaları ve konuşulan Arap diyalektleri konusunda bilgi verdikten sonra, Avrupalılar tarafından Türkiye’de yaşayan Arapların sözlü edebiyatı, diyalektleri ve bu diyalektlerin özellikleri, sözvarlığı, etimolojisi ve diğer dillerle etkileşimi, iki dillilik-çok dillilik bağlamında dil durumları ve problemleri gibi dilbilim konuları ile ilgili yapılmış çalışmaları ve tarihçelerini vermektedir. Ayrıca yazar, konunun önemine binaen “Alman dilbilimci ve Sami dilleri üzerine uluslararası üne sahip Prof. Dr. Otto Jastrow’un 1967-68 tarihlerinde Mardin ve Turabidin bölgesini ziyaret ettiğini ve civardaki yerleşim yerlerine giderek insanlarla görüşüğünü, beraberinde getirdiği ses cihazı ile de seslerini kayıt altına aldığını ifade etmektedir (ss. 10-11).

Yazar, Anadolu’da konuşulan Arap diyalektleri ile ilgili özellikle Türkiye düzeyinde az sayıda araştırma yapıldığını, bunların büyük çoğunluğunun da yabancılar tarafından yapılan çalışmaların Türk araştırmacıların dikkatini çekmesiyle gerçekleştiğini, dolayısıyla da son

yıllarda çeşitli üniversitelerin bünyesinde açılan Yaşayan Diller Enstitülerinin de bu alandaki çalışmaların artmasına katkı sağladığını ifade etmektedir (s. 16). Aslında bu konudaki çalışmaların Türkiye düzeyinde neden geç dönemlerde gerçekleştiği ve bu konuların Avrupalı araştırmacıların dikkatini neden çektiği de araştırılmaya değerdir. Acat’ın bu çalışması, Türkiye’de konuşulan Arap diyalektlerini çalışacak araştırmacılara derli toplu bir bilgi vermesi açısından son derece önemlidir. Zira bu alanda yapılmış çalışmaları bilmek, bu konuda çalışma yapacak araştırmacıları hem tekrardan koruyacak hem de onlara büyük ölçüde yol gösterecektir.

Çukurova Arapçası (Tarsus Örneği) başlığını taşıyan bölüm Yusuf Özcan tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışmada Çukurova yöresinde konuşulan Arap diyalekti yapı ve işlevsellik gibi pek çok açıdan ele alınmıştır. Çeviri yazı ve transkripsiyonda ise bazı semboller kullanılmıştır (s. 33). Yazar, Tarsus Arapçasında harf eklenmesi, harf eksilmesi ve harflerin yer değiştirmesi gibi ses olaylarını örnekler üzerinde incelemiştir. Ardından lehçeyi şekil yönünden ele alan yazar; zamirleri munfasıl ve muttasıl olmak üzere iki kısımda incelerken, fiilleri de zaman kiplerine göre taksim ederek incelemiştir (ss. 40-63). Bunun yanı sıra yazar, isimleri cinsiyet, marifelik-nekrelik ve sayı gibi pek çok yönden ele almıştır. Harf-i cerlere de değinen yazar, Tarsus Arapçasında isimlerin vakf/durak üzere telaffuz edildiği için bunların isme olan etkisinin tespit edilemediğini ifade etmiştir (s. 76). Yazar son olarak da cümle ve tamlamaların yapısını incelemiştir. Yazının nihayetinde, Tarsus örneği üzerinden, Çukurova Araplarının temelde Çukurova’ya göç ettikleri bölge olan Suriye-Lazkiye bölgesi lehçesini konuştukları sonucuna ulaşan yazar, Türkçenin bu lehçe üzerinde fonetik, morfolojik ve kelime bilgisi bakımından büyük bir etki bıraktığını ifade etmiştir (s. 85).

Özgür Kazcı’nın yazdığı *Antep-Kilis Kırsalında Konuşulan Arap Lehçesinin Tanıtımı ve Biçimbilgisi Hakkında Genel Bir Değerlendirme* başlıklı yazı ise, Antep-Kilis bölgesinde konuşulan Arap diyalekti hakkında yapılmış ilk çalışma olması hasebiyle son derece önemlidir. Ayrıca yazar, bu bölgede çok az bir topluluk tarafından konuşulan bu Arap diyalektinin Urfa Arapçası gibi bedevi (şavi) ya da gələt (gilit) lehçesi olarak bilinen kuzey Suriye Bedevi lehçesinin devamı niteliğinde olduğunu ifade etmiş ve Türkiye’de konuşulan Arap lehçeleri içerisindeki konumunu tespit etmiştir (ss. 102-103).

Harran’da Konuşulan Arapça Lehçe konusunu ele alan Abdullhakim Önel çalışmasında, Harran Arapçasının Keşkeşe, İstintâ’, Telteletu Behra, Ekelûni’l-Berâğîs vb. dil özelliklerinin yanı sıra morfolojik ve söz dizimi gibi pek çok özelliği akademik bir üslupla ele almıştır. Yazar bu bölümde, Harran’da yaşayan Araplar hakkında tarihsel bilgiler verdikten sonra Harran lehçesinin

temel özelliklerini ortaya koyarak Fasih Arapça ile mukayese etmeye çalışmıştır. Örneğin; Fasih Arapçada kullanılan كَبِير / *kebîr* (büyük) kelimesi yerine چَبِير / *çibîr* ve قَال / *qâle* (dedi) yerine كَال / *gâl* ifadesi kullanılmaktadır (s. 113).

Mardin ve Çevresinde Konuşulan Arapça bölümünde ise Abdulhadi Timurtaş ve Mehmet Şirin Çıkar, Mardin'de konuşulan Arapçanın tarihi ve konuşulduğu yerlerin tespitinden sonra bu lehçenin temel özelliklerini ele almıştır. Bu anlamda Mardin lehçesinin ses ve yapısal özelliklerine değinilmiş (ss. 144-151), ardından da bu lehçede kullanılan bazı kalıp ifadeler, atasözleri ve şarkılar örneklendirilmiştir. Çalışmada Mardin lehçesinin, diğer Arap lehçelerinde olduğu gibi telaffuzunda zorlandığı bazı harfleri kimi yerde değiştirerek telaffuzu daha kolay seslerle değiştirdiği ifade edilmektedir. Mardin lehçesinde dikkat çeken başka bir özellik de dil ve kullanım açısından uygun olan bazı sözcüklerin Türkçeden ödünç alınarak Arapçalaştırılmasıdır. Örneğin: اذبرلت (ezberledim), بقانين (Bakanlar) v.s. (s. 146).

Midyat Yöresel Arapçası ve Sözlü Edebiyatı başlığı altında Davut Orhan tarafından kaleme alınan yazıda ise, Midyat'ta konuşulan yerel Arapça (Muhalleme lehçesi) analiz edilerek, fasih Arapça ile olan farklı ve ortak yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada Muhallemler diye bilinen Midyat ve çevresinde Arapça konuşan halkın konuştuıkları Arap diyalekti ele alınırken, onların dinî veya etnik kökenlerine dair ortada dolaşan spekülasyonlar üzerinde pek fazla durulmamıştır. Bu anlamda Midyat ve civarında konuşulan Arap lehçesinin, ses yapısı, anlam bilgisi, söz dizimi ve kelime biçimi yönünden genel olarak Arap dilinin karakteristik yapısıyla örtüştüğü ifade edilmiştir (s. 166-167). Midyat Arapçasının Kürtçe, Türkçe ve Süryanice gibi dillerden etkilenmiş olması, lehçenin yazılı dilden uzak olmasına ve günümüze kadar sözlü olarak intikal etmiş olmasına bağlanmıştır (s. 167). Seksenli yıllarda Muhallemlerin %99'u günlük hayatta Arapça konuşurken, günümüzde ise bu oranın en iyimser tahminle %75'i geçmediği ve her geçen gün bu oranın düştüğüne dikkat çekilmiştir (ss. 167-168). Yazıda ayrıca Muhalleme lehçesinde kullanılan atasözleri ve deyimler, tekerlemeler, ninniler, maniler, bilmeceler (ss. 181-187) ile duâ- bedduâ ve temenniler gibi, sözlü edebiyat ürünlerinin çeşitli motiflerinden örnekler verilmiştir.

Abdulhadi Timurtaş ve Mehmet Şirin Çıkar tarafından kaleme alınan *Siirt ve Çevresinde Konuşulan Arapça'da* ise Siirt yöresinde konuşulan Arap diyalektinin tarihçesi, yapısı ve kökeni ele alınmıştır. Bu lehçe ana dil olan Arapçadan uzak durduğu ve uzun yıllar varlığını sadece konuşmakla sürdürmek zorunda kaldığı için ciddi birtakım bozulmalara maruz kalmıştır. Ancak yazarın ifade ettiği üzere, eksikleri ve üstünlükleriyle Siirt Arapçası

bazılarının iddia ettiği gibi Türkçe bozması bir dil değil, iskeleti ve yapısıyla özbeöz Arapçadır (ss. 204-205). Bu çalışmada, Siirt Arapçası ve Arapları hakkında genel bilgi verildikten sonra Siirt lehçesinin temel özellikleri fonetik, morfolojik ve sözdizim açısından ele alınmıştır. Diğer çalışmalarda ele alınan lehçeleri, fasih Arapçadan ayıran harf ve kelime değişimi gibi özellikler Siirt Arapçasında da kendine has bir şekilde mevcut olduğu görülmektedir.

Siirt Arapçasını Yaşatmak isimli bölümde ise Emin Cengiz, Siirt Arapçasının tarihçesini verdikten sonra bu diyalektin fonetik, morfolojik ve ses yapısı gibi genel özelliklerini ele almıştır. Farklı kültürlerle uzun yıllar temas içerisinde olan Siirtli Arapların dilleri, ses yapısı bakımından büyük bir zenginlik kazanmıştır. Dolayısıyla yazar, bu lehçeyi en doğru ve en işlevsel şekilde yansıtabilmek adına bir alfabe arayışına girmiş ve çalışmasının başında Arap alfabesinin yanında kullanacağı Latin alfabesine ve transkripsiyon sistemine dair bir bilgilendirme yapmıştır. Yazar, fonetik özellikleri detaylandırırken, eserde geçen diğer lehçelerde olduğu gibi Siirt Arapçasında da dil kullanımını kolaylaştırmak için ض, ظ, ذ, ث gibi birtakım harflerin kullanılmadığını ifade etmiştir (s. 229). Bu lehçede ilginç bir şekilde diğer lehçelerden farklı bir fonetik değişiklik göze çarpmaktadır. Bunlardan birisi ث (peltek se) harfini ف (fe) harfine dönüşmesi olayıdır. Örneğin, Türkçede تَلَج (kar) kelimesi Siirt Arapçasında فُلَج / felç şeklinde telaffuz edilmektedir. Bir başka fonetik değişim ذ (peltek ze) harfinin keskin و / w harfine dönüşmesi olayıdır. Örneğin اذني (kulağım) kelimesi اذني / awnî şeklinde telaffuz edilmektedir (s. 235). Ayrıca ض (dâd) harfinin ف veya و (f veya w) harfine dönüşmesi diğer bir değişikliktir. Örneğin أرض (yeryüzü) kelimesi ارض / arf şeklinde, ورتيت (vurdum) kelimesi de ورتيت / warabtu şeklinde telaffuz edilmektedir. Yine ظ (zı) harfinin keskin و / w harfine dönüşmesi başka bir fonetik özelliktir. Örneğin ظلام (karanlık) kelimesi ولام / walâm şeklinde telaffuz edilmektedir (s. 237). Yazıda ayrıca Siirt Arap lehçesinde kullanılan atasözleri ve deyimler, bilmece, tekerleme ve halk masalları gibi sözlü edebiyat ürünlerinin çeşitli motiflerinden örnekler verilmiştir. Bu çalışmada müellif, bir yandan Siirt Arapçasını bilimsel olarak ele almayı ve akademik camiaya tanıtmayı amaçlarken, diğer yandan bu lehçenin hayatta tutunmasına ve yaşatılmasına yardımcı olmayı hedeflediğini ifade etmiştir.

Yaşar Acat tarafından kaleme alınan *İdil (Âzeh) Süryanileri Tarafından Kullanılan Arapça Atasözleri* isimli yazıda, bölgenin demografik yapısını oluşturan Müslüman, Süryânî ve Yezîdî topluluklarından birisi olan ve neredeyse birkaç aile dışında kimsenin kalmadığı Süryanilere ait Arapça

atasözleri ele alınmıştır. Şırnak iline bağlı İdil ilçesinde konuşulan Arap diyalektinin sözlü edebiyat öğelerinden önemli bir kısmını teşkil eden deyim ve atasözleri bu çalışmanın ana konusu olmuştur. Yazıda sözlü kültürle günümüze kadar intikal etmeyi başarmış olan İdil Süryanilerine ait atasözü ve deyimlerin tamamen yok olmadan kayıt altına alınıp somut olmayan kültürel miras öğeleri arasına alınıp muhafaza edilmesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Türkçe, Kürtçe ve Süryanice ile beraber bölgede konuşulan birbirine yakın Arap diyalektlerine ait sözlü edebiyatlar incelendiğinde bu yakınlığın atasözlerinde de kendini gösterdiği görülmüştür. İdil Arap diyalektinde söylenmiş atasözü ve deyimlerin çevre illerde konuşulan diğer Arap diyalektleriyle ciddi anlamda benzerlik taşıdığı; ancak İdil Arap diyalektini konuşan bu insanların Süryanî Kadîm Kilisesine mensup olmaları dolayısıyla dinî yapılarının zaman içinde dillerinin şekillenmesinde büyük rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır (ss. 285-286).

Arap dili, lehçe sorununu en fazla yaşayan dillerden birisidir. Nitekim Arap dilinde her bölgeye ve hatta her yöreye ait bir lehçe olmakla beraber bu lehçelere has kural ve telaffuz biçimleri vardır. Eserde, farklı yazarlara ait bölümlerde temel gaye, Türkiye’de konuşulan Arap diyalektlerini genel özellikleriyle tanıtmak, fasih Arapça ile olan bağlantılarını ortaya koymak ve ortak yönlerini tespit etmektir. Bu kapsamda eser, farklı zeminlerdeki konuların bir bütünlük içerisinde sunulması bakımından önemli bir işleve sahiptir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki eserde, sunulan çalışmalarda bazı yazarlar harf veya kelimeleri ifade eden semboller kullanırken, bazıları Türkçe, kimileri de Türkçe ve Arapça harfler kullanmış, diğer bazıları ise transkripsiyon sistemi kullanmıştır. Dolayısıyla eserde bir alfabe birliği bulunmamaktadır. Ayrıca, günümüzde Arapçayı konuşan insan sayısı ve konuşulduğu alanla ilgili farklı veriler sunulmuştur. Eserde geçen söz konusu farklılıkların ve tekrarların, çalışmaların birbirinden bağımsız hazırlanmış olmasından ve başvuru kaynakların sınırlı olmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Eserde geçen bazı çalışmalar, ele aldıkları çevrede konuşulan lehçelerin genel özelliklerini tanıtırken, sözlü halk edebiyatı olan tekerlemeler, bilmeceler, atasözleri ve deyimler bakımından da ele almışlardır.

Sonuç olarak konunun önemini ifade etmek gerekirse, son derece zengin ve köklü bir yapıya sahip olan Arapça, günümüzde çok geniş bir coğrafyada konuşulmaktadır. Anadolu’nun güney ve güneydoğu hattında asırlardır bu dile ait lehçeleri konuşan halklar yaşamaktadır. Ancak yirminci yüzyılda çizilen yeni siyasi sınırlar, bu halkların diğer Arap toplumlarıyla olan bağını kesmiştir. Bunun yanı sıra Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen harf inkilâbından sonra Anadolu’da konuşulan Arapçanın yazılı bir esasa

dayanmasının önü kapanmış, günümüze kadar sözlü kültüre dayanarak ayakta kalmaya çalışmıştır. Eserde geçen çalışmalar, Türkiye’de konuşulan Arap diyalektlerinin mevcut yapılarının tespiti, canlandırılması, muhafazası ve gelecek nesillere aktarılması bakımından önemlidir.

 İmran Ceylan

Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi